

Kirjallisuuden särkyneet mielet

Arvio teoksesta Ovaska, Anna. *Fictions of Madness. Shattering Minds and Worlds in Modernist Finnish Literature*. Helsingin yliopisto. 2020. 300 s. ISBN 978-951-51-5743-0.

Erika Miettinen

Anna Ovaskan kirjallisuudentutkimuksen alan väitöskirja *Fictions of madness - Shattering Minds and Worlds in Modernist Finnish Literature* (2020) [1] käsittelee nimensä mukaisesti särkyneitä mieliä suomalaisessa modernistisessä kaunokirjallisuudessa. Tutkija viittaa tutkimuskohteeseensa ”hulluuden fiktioiden” (*fictions of madness*) käsitteellä, joka määrittyy tutkimuksen kuluessa ja ilmentää niitä lukuisia erilaisia keinoja, joilla hulluus voi rakentua nimenomaan fiktiivisissä teksteissä. Sekä suomalaisen modernistisen kirjallisuuden että suomalaisessa kirjallisuudessa kuvattujen fiktiivisten mielten kannalta uraa uurtava tutkimus pureutuu niihin kerronnan tapoihin ja tekniikoihin, joilla fiktiossa rakennetaan ihmismieltä ja sen särkymisen (*shattering of minds*) prosessia. Sen lisäksi, että Ovaska analyysissään osallistuu ajankohtaiseen, kriittiseen *medical humanities* -kentän keskusteluun, hän myös asettaa tutkimuskohteenaan olevat romaanit osaksi suomalaisen modernismin perinnettä ja valottaa niitä kerronnan tekniikoita, jotka ovat ominaisia pohjoismaiselle, 1900-luvun modernistiselle kirjallisuudelle.

Ovaska analysoi särkyviä mieliä ja niiden rakentumista kohteenaan neljä suomalaisen modernismin edustajaromaania. Analyysin kohteena ovat Helvi Hämäläisen *Kaunis sielu* (1928/2001), Jorma Korpelan *Tohtori Finckelmann* (1952), Timo K. Mukan *Tabu* (1965) ja Maria Vaaran *Likaiset legendat* (1974). Kohderomaanit on valittu paitsi aikakautensa tyyliuuntauksen edustajina, myös sisältöjensä ja teemojensa samankaltaisuuden perusteella. Jokainen näistä eri vuosikymmeninä ilmestyneistä, modernistisia piirteitä ilmentävistä romaaneista kuvaa henkilöhahmojensa mielen sisäisiä tapahtumia, ja kussakin teoksessa henkilöhahmojen mielten voi nähdä läpikäyvän jonkinlaisen särkymisen prosessin.

Ovaskan väitöskirjan tutkimuskysymyksiä ovat, miten fiktiivisten romaanien kerronnassa rakennetaan kuvaa henkilöhahmojen särkyvistä mielistä ja mielen särkymisen kokemuksesta, sekä millaisia tekniikoita tekstissä käytetään lukijan kutsumisessa mukaan tekstin ja tarinan maailmaan. Tutkimuksessa analysoidaan myös

sitä, millaisia eettisiä seikkoja liittyy särkyvistä mielistä kertomiseen ja niistä lukemiseen, sekä millaista tietoa ja ymmärrystä kerronta luo mielestä, tietoisuudesta ja sille oletetusta särkymisestä sekä kivun ja kärsimyksen kokemuksesta. (s. 12.) Tutkimuskysymyksiä lähestytään kirjallisuustieteellisin, narratologisin teorioin sekä fenomenologisia, feministisiä ja enaktivistisia teorioita hyödyntäen.

Tutkimus edustaa kirjallisuustiedettä, mutta osallistuu samaan aikaan keskeisesti viime vuosina aktivoituneeseen, poikkitieteelliseen keskusteluun mielestä ja mielenterveyden- ja sairauden rajankäynneistä. Viime vuosina tähän tieteidenväliseen, kulttuurisen mielenterveystutkimuksen alan keskusteluun ovat osallistuneet esimerkiksi psykologian, psykiatrian, lääketieteen, sosiaalitieteen, kulttuurin- ja taiteentutkimuksen sekä historiantutkimuksen asiantuntijat (ks. esim. Brinkmann 2016; Honkasalo & Salmi 2012; Jäntti et al. 2019; Kinnunen 2020; Whitehead et al. 2016). Pyrkimys on ymmärtää ja haastaa vakiintunutta käsitystä mielestä ja tietoisuudesta, sekä niistä prosesseista, joita voimme kutsua mielen särkymiseksi. Tämän, kuten muidenkin saman tutkimuskentän tutkimusten, tavoitteena on ymmärtää ja analysoida terveen ja sairaan mielen kokemuksia, ei diagnosoida tai stigmatisoida tutkimuksen kohteena olevia mieliä. Vaikka tarkoituksena on mielen sairastumiseen ja sairauteen liittyvän stigmatisoinnin välttäminen ja diagnostisten kriteerien sekä poikkeavuuden rajojen kyseenalaistaminen, ei psykiatristen diagnoosien arvoa kuitenkaan kielletä: diagnoosi ja sen saamisen tarve on keskeinen osa särkyvän mielen läpikäymää kokemusta.

Keskustelua käydään monisäikeisten, hieman toisistaan erottuvien käsitteiden alla, kuten kriittinen *medical humanities* -tutkimus ja kulttuurinen mielenterveystutkimus, mutta kulttuurintutkimuksessa vakiintunutta ”hulluustutkimusta” (*mad studies*, *madness studies*) voidaan pitää yhteen kokoavana kattokäsitteenä.

Särkyvät mielet oman aikansa romaaneissa

Väitöskirjassa tutkimuskohteena olevat romaanit käsitellään kukin omassa luvussaan vuorotellen, edeten aikaisimmin ilmestyneestä uusimpaan. Jokaista teosta tarkastellaan vuorollaan kunkin tutkimuskysymyksen valossa. Näin ollen tutkimus antaa tarkan ja laajan kuvan siitä, millaisia särkyneen mielen kuvauksia suomalaisessa kirjallisuudessa on vuosikymmenten aikana ilmennyt, ja millaisia seikkoja niihin liittyy tutkimuksen avaaman mielenterveyskeskustelun kannalta. Kuten voi odottaa, kussakin romaanissa nousee esiin toisistaan poikkeavia, hyvinkin erilaisia näkökulmia mielen särkymiseen ja sen kirjalliseen kuvaukseen riippuen teoksen ajankohdasta ja sille tyypillisistä kerronnallisista konventioista. Yhtäältä kyse on henkilöihahmon mielen sisäisestä prosessista, johon saatetaan kirjallisen ilmaisun keinoin pureutua hyvinkin syväluotaavasti. Toisaalta henkilöihahmon mielen tilaa ja sen muutoksia voidaan havainnoida romaanikerronnassa henkilöihahmon kehollisuuden kautta, jolloin kerronnassa korostuu kuvatuksen kokemuksen ruumiillisuus. Lukija voi tällöin tulkita henkilöihahmon kokemuksia ja tuntemuksia hahmon eleiden, ruumiillisten tuntemusten ja toiminnan kuvauksesta. Fiktiivisen mielen havainnointi eroaa keskeisesti todellisen mielen toiminnan reflektiosta, sillä kerronnassa esiintyvät symbolit ja metaforat sekä henkilöihahmon suhteet omaan ympäristöönsä ja siinä toimiviin ihmisiin tuovat niin ikään esiin seikkoja, joista fiktiivinen mieli ja sen särkymisen prosessi rakentuvat.

Romaaneissa esiintyy sekä minäkertojia, jopa autobiografisia aineksia, että tarinan ulkopuolisia, niin kutsuttuja ”kaikkietäviä” kertojia, joilla kuitenkin on pääsy henkilöahmon päähän sisään.

Analyysin jakaminen lukuihin kunkin tutkimuskohteena olevan romaanin mukaan toimii mielestäni tässä tutkimuksessa erinomaisesti nimenomaan kuvatessaan suomalaisen modernistisen kirjallisuuden sekä erilaisten kerrontatekniikoiden kehitystä 1920-luvulta 1970-luvulle. Kunkin romaanin käsittely omana kokonaisuutenaan tuo hyvin esiin romaanien erilaiset näkökulmat asetettuihin tutkimuskysymyksiin. Tutkimuksen edetessä lukija saa syvällisesti perehtyä kunkin romaanin sisältöön ja tapahtumiin ja peilata tutkimuskysymyksiä siihen ja lopuksi koko kokonaisuuteen. Jokainen romaani toimii omanlaisenaan esimerkkinä oman aikansa ”hulluuden fiktiosta”, sekä siitä, kuinka lukija kutsutaan mukaan henkilöahmojen särkyneiden mielten maailmoihin ja millaiseen valta-asemaan sekä kertoja että lukija näissä maailmoissa asettuvat.

(Fiktiivisen) mielen moniulotteisuus

Ovaskan tutkimusaihe on hyvin ajankohtainen. Tieteenalarajat ylittävä, hulluuteen liittyviä käsitteitä ja ajatusmaailmoja haastava ja uudelleenmäärittelevä, stigmatisointia ja leimaamista välttävä sekä mielenterveyden ja sairauden rajankäyntejä pohtiva *medical humanities* -keskustelu on saamassa tieteen kentällä yhä enemmän jalansijaa. Kirjallisuus tarjoaa erinomaisen väylän näiden teemojen tarkastelemiseen ja esille nostamiseen: kirjallisuuden lukijalla on todellisesta elämästä poikkeava mahdollisuus lukea toisen ihmisen mieltä siitäkin huolimatta, että kuten tutkimus osoittaa, myöskään kirjallisessa tekstissä konstruoitu mieli ei ole täysin lukijan saavutettavissa. Kirjallisuudesta nousevat esimerkit toisaalta auttavat sekä hahmottamaan todellisen mielen kärsimyksen kokemusta että ilmentävät samalla sitä erityislaatuisuutta, joka kirjallisuudessa konstruoituu, fiktiiviseen mieleen ja sen vastaanottamiseen liittyy.

Tutkimuskohteena olevat romaanit on valittu perustellusti ja asiantuntevasti. Lukija saa kattavan kuvan suomalaisen modernismin kehityksestä ja tutustuu lisäksi uudenlaiseen tapaan tulkita romaaneja, joita ilmestymisajankohtanaan on tulkittu oman aikansa viitekehäksessä. Ovaska tuo tutkimuksessaan esiin ne myyttiset ja intertekstuaaliset tulkinnat, joita esimerkiksi Timo K. Mukan *Tabu*-romaanista on esitetty, samalla kun hänen oma henkilöahmojen traumaattisiin kokemuksiin pohjaava analyysinsä asettaa tutkimusaineiston romaanit kokonaan toisenlaiseen valoon. Henkilöahmojen traumaattisia kokemuksia ja mielenterveyden järkkymistä esiin tuova tutkimus asettuu vastakkain teosten symbolisella tasolla operoivan kerronnan ja symboliikkaa korostavien aikalaisarvioiden kanssa. Romaanien ilmestymisajalle tyypillinen mielenterveysongelmista vaikeneminen ja niiden kätkeyminen ilmenee romaaneissa esimerkiksi henkilöahmojen kyvyttömyytenä sanallistaa kokemuksiaan, kommunikoida muille ja myöhemmin jäsentää sairauden sävyttämiä elämänvaiheita osaksi omaa kertomustaan. Ovaska osoittaa myös, kuinka traumaattiset kokemukset ilmenevät henkilöahmon kehollisissa reaktioissa, jotka romaanien sisällä ja niistä kirjoitetuissa aikalaisarvioissa tulkitaan toisin tai jätetään kokonaan huomiotta. Täten tutkimus osoittaa, kuinka suhtautuminen mielenterveyden määrittelyyn, terveen ja

sairaana mielen rajoihin sekä särkyneeseen mieleen ovat muuttuneet aikojen saatossa siinä missä niistä lukeminen ja kertominenkin.

Narratologisia, enaktivistisia, fenomenologisia ja feministisiä teorioita on käytetty tutkimuksen taustana hyvin asiantuntevasti ja tarkoituksenmukaisesti. Teoriat tukevat toisiaan ja tuovat kukin osaltaan hyvin mielenkiintoisen näkökulman tutkimuskysymyksiin. Monipuolinen teoriatausta auttaa myös hahmottamaan tutkittavan aiheen moniulotteisuutta: kyse on laajasti eri tieteenaloja sivuavasta tutkimuksesta, jolla on tärkeä merkityksensä nykypäivän kriittisissä terveyden ja sairauden rajankäyntejä koskevissa keskusteluissa.

Teoriataustan laajuus jää kuitenkin myös mietityttämään lukijaa. Kukin tutkimuksen työvälineenä käytetty teoria erilaisine suuntauksineen on jo itsessään hyvin monitahoinen ja avaisi tutkittaviin teoksiin lukuisia kiintoisia tulkinnan polkuja. Vaikka teoriat yhdessä tukevat toisiaan ja tutkija käyttää niitä hyvin taitavasti tutkimuksensa tukena, olisi teoriataustan kaventaminen ja keskittäminen voinut tuoda tutkimukseen vielä lisää syvyyttä.

Mielenterveyden- ja sairauden rajankäynnit kirjallisuudessa

Kiinnostavimmaksi tutkimuksessa osoittautuu se perimmäinen kysymys, joka kaiken *medical humanities* -alan tutkimuksen taustalla on: kuinka ja millaisin käsittein ja työkaluin voidaan tutkia niin kutsuttua hulluutta ja mielenterveyden ongelmien erilaisia variaatioita? Kuinka määritellään ero terveen ja sairaan, normaalin ja epänormaalin, tavanomaisen ja poikkeuksellisen välillä, ja kuinka tämä tehdään arvottomasta ja leimaamatta, mutta kuitenkin kokijan kokemusta kunnioittaen? Kirjalliset hahmot erilaisine kertojaratkaisuineen toimivat oivallisesti erilaisten ”hulluuksien” ilmentyminä: on patologisia ajatuksia hautovia rikoksentekejiä, vuosikymmenten ajan traumaa kantaneita, kahtia jakautuneita persoonallisuuksia ja toisaalta psykiatreja, joita on vaikea ellei mahdoton erottaa potilaastaan. Terveen ja sairaan mielen raja nähdään toisaalta luokitteluja pakenevana, mutta saman aikaan niitä kaipaavana. Myös psykiatriset hoitomuodot nähdään kahtiajakoisesti: yhtäältä arvokkaina ja välttämättöminä toipumisen edellytyksinä ja mahdollistajina, toisaalta taas yhtenä vallankäytön välineenä ja jopa väkivallan muotona.

Kerronnan ja sen kuvaamien mielenterveyden ja sairauden kysymysten lisäksi tutkimuksessa tuodaan kiintoisasti ja tuoreesti esiin niitä keinoja, joilla nimenomaan kirjallinen teksti houkuttelee lukijan maailmaansa ja pitää tätä otteessaan. Lukija voi seurata henkilöhahmon kokemuksia ja suhtautua niihin joko myötätuntoisesti tai epäillen, tai toisaalta hän voi voimakkaastikin samastua henkilöhahmon kokemuksiin ja ammentaa niistä jotakin omaan maailmaansa. Tutkimus tuo mielenkiintoisella tavalla esiin myös sekä kirjallisen tekstin tekijän että lukijan eettisen vastuun tekstin konstruoijana ja tulkitsijana. Myytteihin ja metaforiin pohjautuvat tulkinnat ovat Ovaskan mukaan houkutteleet oman aikansa kritiikkien kirjoittajia, koska ne ovat turvallisempia kuin esimerkiksi seksuaalisen väkivallan ja sen aiheuttaman trauman esiin lukeminen tekstistä. Ovaskan mukaan henkilöhahmon kokema trauma on kokemus, johon lukija ei voi samastua: lukiessaan hän voi ainoastaan todistaa tapahtumat sivustaseuraajana.

Yksi Ovaskan tutkimuskysymyksistä on, millaista tietoa ja ymmärrystä fiktiiviset tekstit ja niiden analyysi voivat tuottaa mielenterveyden- ja sairauden kokemuksista. Kysymys on suuri, kuten toki muutkin tutkimuksessa esitetyt kysymykset, eikä yksittäisen tutkimuksen ole tarkoituskaan antaa siihen tyhjentävää vastausta. Ovaskan tutkimus on näkemykseni mukaan onnistunut, koska se ensinnäkin vastaa tutkimustehtävään ja samalla kutsuu lukijan osaksi kriittistä mielenterveyskeskustelua ja tämän keskustelun sisältämiä valta-asetelmia. Täten tutkimus omalta osaltaan tuottaa tutkimuskohteeseensa, mielenterveyteen ja sairauteen sekä näiden rajankäynteihin liittyvää tietoa ja ymmärrystä. Samalla tutkimus kuitenkin myös raottaa ovea seuraaville tutkimuksille, joille olisi nähtävissä useita kiinnostavia polkuja sekä fiktiivisten että todellisessa maailmassa ilmenevien hulluuden muotojen ja kuvauksien parissa.

Tutkimus on herättänyt lukijan kiinnostuksen fiktiivisten mielten rakentumisen ja särkymisen kysymyksiin myös muualla kuin modernistisen aikakauden kirjallisuudessa. Mielenterveyden ja sairauden kysymyksiä sekä näiden tuottamisen ja vastaanottamisen etiikkaa olisi kiintoisaa tutkia myös muiden kulttuurissamme vallitsevien tekstien ja representaatioiden kuin kirjallisten tekstien kehityksessä. Ovaskan tutkimus on varsin ansiokkaasti avannut oven tälle tutkimuksen jatkokehittelylle. Siksi suosittelenkin väitöstutkimukseen perehtymistä myös muiden tieteenalojen kuin kirjallisuuden ja taiteen tutkijoille.

FM, Erika Miettinen on kirjallisuuden väitöskirjatutkija Musiikin, taiteen ja kulttuurin tutkimuksen laitoksessa Jyväskylän yliopistossa. Hän tutkii väitöskirjassaan fiktiivisten mielten rakentumista ja järkkymistä kotimaisessa nykykirjallisuudessa.

Viitteet

[1] Väitöskirja on julkaistu ja luettavissa Helsingin yliopiston E-thesis -palvelussa, <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-5743-0>. [Haettu 31.3.2021]

Kirjallisuus

Brinkmann, Svend. 2016. *Diagnostic Cultures. A Cultural Approach to the Pathologization of Modern Life*. New York: Routledge.

Honkasalo, Marja-Liisa & Hannu Salmi (toim.). 2012. *Terveyttä kulttuurin ehdoilla. Näkökulmia kulttuuriseen terveystutkimukseen*. Turku: Turun yliopisto.

Jäntti, Saara, Kirsi Heimonen, Sari Kuuva & Annastiina Mäkilä (toim.). 2019. *Hulluus ja kulttuurinen mielenterveystutkimus*. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 125. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-7706-1>. [Haettu 30.4.2021]

Kinnunen, Anna. 2020. *Johtolankoja hulluuteen. Tutkimus mielen sairastamiseen kytkeytyvistä kulttuurisista käsityksistä*. Kultaneito 20. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.

Whitehead Anne, Angela Woods, Sarah J. Atkins, Jane Macnaughton & Jennifer Richards (ed.). 2016. *The Edinburgh Companion to the Critical Medical Humanities*. Edinburgh: Edinburgh University Press.